

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**recensie van: W. Gebhardt, A. Zingerle en
M.N. Ebertz (Hrsg.), Charisma; Theorie -
Religion - Politik en R. van Dooren,
Messengers from the Promised Land; An
Interactive Theory of Political Charisma**
Borg, M.B. ter

Citation

Borg, M. B. ter. (1996). recensie van: W. Gebhardt, A. Zingerle en M.N. Ebertz (Hrsg.), Charisma; Theorie - Religion - Politik en R. van Dooren, Messengers from the Promised Land; An Interactive Theory of Political Charisma. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10450>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10450>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

I. Bulhof & L. ten Kate (red.), *Ons ontbreken heilige namen; Negatieve theologie in de hedendaagse cultuurfilosofie*, Kampen, Kok Agora, 1992; 262 pp., f39,90, ISBN 9039100438.

In 1990 heeft de onderzoeksgroep cultuurfilosofie van de KTU een congres georganiseerd over negatieve theologie in de hedendaagse cultuurfilosofie. Deze bundel is daarvan een neerslag. In de inleiding schetsen Bulhof en Ten Kate het kader voor de verschillende bijdragen. Binnen de huidige cultuurfilosofie is aandacht voor de negatieve theologie waarbij twee accenten te onderscheiden zijn: enerzijds een voortzetting van het oude wantrouwen tegen pogingen God te vatten in welke categorieën dan ook, anderzijds een fundamentele kritiek op het spreken over God inclusief dat van de negatieve theologie. Deze aandacht voor de negatieve theologie is onderdeel van een reflectie op het falen van de moderniteit. De besproken filosofen worden daarbij echter niet gewoonweg als postmodern gepresenteerd, maar als vertegenwoordigers van een tweede postmodernisme, een denken waarin de ervaring van de grens centraal staat. De bundel opent met twee inleidende studies: een historische oriëntatie in de negatieve theologie door B. Blans (o.a. Dionysius, Eckhardt, Johannes van het Kruis) en een theologische reflectie op de negatieve theologie door J. Wissink (m.n. over Thomas van Aquino). Daarna volgen zeven opstellen waarin telkens een filosoof centraal staat: V. Kal over J.L. Marion, I. Bulhof over J. Derrida, A. Simons over M. Bachtin, L. ten Kate over G. Bataille, J. Dohmen over F. Nietzsche, M. Karkens over M. Foucault, G. Steunebrink over Th. Adorno. Wie de opstellen in deze volgorde leest kan een zekere radicaliserende lijn ontdekken. Marion sluit aan bij de traditie van de negatieve theologie en Derrida wordt gepresenteerd als een denker met affiniteit voor de traditionele negatieve theologie (en niet alleen voor het nominalisme); in de studies over Bachtin en Bataille komt naar voren dat enerzijds de 'dood' van God vragen oproept of de enige sacrale ervaring is, en dat anderzijds deze vragen niet beantwoord kunnen worden met behulp van de traditionele negatieve theologie. In de bijdragen over Nietzsche, Foucault en Adorno komt een andere houding t.a.v. de negatieve theologie naar voren: Nietzsche kritiseert het project van de negatieve theologie vanwege het aanwezige transcendentale godsbegrip. Wanneer Foucault over transcendentie en negatie spreekt, spreekt hij anders dan de negatieve theologie en ook van Adorno moet iets dergelijks gezegd worden. De bundel wordt afgesloten met een beschouwing van P. Moyaert. Hij gaat in op de negatieve theologie als uitdrukking van de ervaring van Gods radicale afwezigheid en besluit dat geloof dat op geen enkel teken van God steunt het zuivere geloof is. Uit de inleiding blijkt dat niet het ontwerp van een nieuwe negatieve theologie de inzet vormt van deze bundel, maar een verkenning van de mogelijkheden en onmogelijkheden. Die verkenning wordt zeker gegeven. Aan het eind overheerst bij mij een zekere onvrede, misschien door de suggestie die in de opbouw van de reeks zit – overheersend is de onmogelijkheid –, misschien ook doordat de bijdragen los blijven staan. De slotbeschouwing vormt hierop helaas geen uitzondering en de twee inleidende studies die het sterkst theologisch van karakter zijn werken niet echt door.

H. Rikhof

ETHIEK

Jean Porter, *Moral Action and Christian Ethics* (New Studies in Christian Ethics 5), Cambridge, CUP, 1995; xvi + 235 pp., £35, ISBN 0521443296.

De auteur van dit boek, Jean Porter (*1955), werkt als *associate professor* in de moraaltheologie aan de universiteit van Notre Dame (Indiana, U.S.A.). Ze behandelt in haar boek

een zeer interessante probleemstelling. In de moderne ethiek, stelt P., benaderen velen morele regels vanuit een mathematisch paradigma. Zij vatten morele regels op als *procedurele* regels, die ons rechtstreeks bij de enig juiste oplossing kunnen brengen, als zich een moreel probleem voordoet. In de praktijk merken we echter dagelijks dat bepaalde morele discussies, bijv. rond de toepassing van euthanasie, niet zo gemakkelijk te beëindigen zijn. Sommigen zijn geneigd het voortduren van zulke discussies te wijten aan het pluralisme in de samenleving, waardoor een gemeenschappelijke basis voor het gesprek zou zijn weggevallen. P. brengt daar tegenin, dat er in de samenleving wel degelijk consensus bestaat over basale morele regels, zoals het verbod op moord. De oorzaak voor de schijnbare onoplosbaarheid van bepaalde dilemma's moeten we dus elders zoeken. P. meent, dat we de oorzaak moeten zoeken in de wezenlijke onbepaaldheid van morele concepten zoals moord. Zij volgt hierin F. Waismann die spreekt over de *open-texture* van alle generieke empirische concepten. Daarmee bedoelt Waismann, dat we nooit vantevoren uitputtend kunnen specificeren op welke gevallen bepaalde concepten van toepassing zijn en op welke niet. P. rekent morele concepten tot de categorie van de empirische concepten, omdat ze gebruikt worden om de wereld om ons heen te beschrijven. Vervolgens concludeert zij dat er bij het toepassen van een moreel concept op een feitelijke situatie altijd een persoonlijk element meespeelt (an irreducible element of discretion and judgement, 31). En daarom zullen er altijd twijfelgevallen blijven bestaan als we morele concepten gaan toepassen, bijv. als we ons afvragen of we een concreet geval van euthanasie moeten beschrijven als moord of niet. Het ligt voor de hand dat P. vanuit deze vraagstelling aandacht vraagt voor de morele handeling als zodanig en voor het karakter of de integriteit van de handelende persoon. Mensen komen immers telkens in nieuwe situaties, waarin ze zelfstandig tot een verantwoord moreel oordeel moeten komen, zonder dat ze blind kunnen varen op vaststaande morele regels. Nu wil P. deze algemeen-ethische probleemstelling verhelderen vanuit de christelijke ethiek. Zij probeert dat te doen door een uitvoerige bespreking te wijden aan de handelingstheorie en de deugdenleer van Thomas van Aquino. Voor mijn gevoel komt de aansluiting tussen de (contemporaine) probleemstelling en de (historische) gesprekspartner nergens in het boek goed tot stand. Aan de ene kant lijkt P. door de uitvoerige samenvattingen van Thomas van Aquino belemmerd te worden in het ontwikkelen van haar eigen gedachtengang, die zij zo goed begonnen was in hfst. 1. Aan de andere kant lijkt Thomas tekort te komen doordat P. niet met hem een direct en open debat aangaat, zoals Anthony Kenny wel doet in een recent verschenen, hoogst interessant boek (*Aquinas on Mind*, London 1993). Ik kan dan ook niet zeggen dat P. de door haar gewekte verwachtingen waarmaakt, als het gaat om de wederzijdse verrijking van algemene en christelijke ethiek.

Jacques Schenderling

SOCIALE WETENSCHAPPEN

W. Gebhardt, A. Zingerle & M.N. Ebertz (Hg.), *Charisma; Theorie - Religion - Politik* (Materiale Soziologie TB 3), Berlin, W. de Gruyter, 1993; 267 pp., DM 48, ISBN 3110140470;

R. van Dooren, *Messengers from the Promised Land; An Interactive Theory of Political Charisma* (Studies in Government), Leiden, DSWO Press, 1994; 292 pp., f48,75, ISBN 9066951044.

Charisma is één van de belangrijke begrippen uit de godsdienstsociologie. Het is door de Duitse socioloog Max Weber uit de theologie in de sociologie ingebracht. Het speelt een

belangrijke rol in diens postuum verschenen onvoltooide hoofdwerk *Wirtschaft und Gesellschaft*. Wellicht omdat Weber het boek niet zelf heeft geredigeerd, maar in ieder geval omdat het hier een complex verschijnsel betreft, is over de precieze betekenis van Webers term nooit echte duidelijkheid ontstaan. De definitie: 'Charisma betreft een als buitengewoon geldende kwaliteit van een persoonlijkheid, waardoor zij met bovennatuurlijke, bovenmenselijke of minstens specifiek buitengewone, niet voor ieder ander toegankelijke krachten of eigenschappen begaafd of als van God gezonden of als voorbeeldig en derhalve als "Leider" gewaardeerd wordt.' Hoewel het hier vaak vooral gaat om mensen die 'in extase ... geraken en ... meteorologische, therapeutische, divinatorische of telepathische effecten kunnen oproepen', kan charisma ook worden toegeschreven aan dieren, voorwerpen en sociale instituties. Daarbij kan een aanvankelijk charisma langzamerhand routiniseren, alledaags worden. De vragen hopen zich op: zijn er bepaalde eigenschappen, waardoor mensen voor een dergelijke toeschrijving in aanmerking komen? Hoe bijzonder moet iemand of iets zijn om charismatisch genoemd te worden? Wanneer is er in het routiniserings-proces nog wel, en wanneer niet meer, sprake van charisma? Dit soort theoretische vragen, die vooral in de empirie tot problemen leiden, lost men in het Duitse denken vaak op door terug te gaan naar de grondteksten. In de onderhavige bundel van *Gebhardt, Zingerle en Ebertz* treft men dan ook hoogwaardige Weber-exegese aan. Het aardige van deze bundel is dat het de vakgebieden die het meest met het charismabegrip werken, op elkaar betreft. Verder brengt hij wat men vaak in congresbundels over een oeverloos onderwerp aantreft: een grote variatie in kwaliteit en onderwerpen. Zo komt Lipp met zijn eigen theorie, waar hij in 1985 al eens een boek over geschreven heeft. Charisma zou voortkomen uit stigma: juist de positie van volledig verworpene maakt dat iemand tot een charismaticus kan worden. Deze theorie is onbevredigend, want te beperkt: er zijn teveel tegenvoorbeelden. Ebertz gebruikt deze theorie in een interessant artikel onder de clausule dat het een typisch christelijke vorm van charisma is, afkomstig van Jezus zelf, voor wie dit een effectieve vorm was van verzet tegen de Romeinse en Hellenistische suprematie. Interessant zijn ook artikelen over charisma van de New Age beweging en, onverwacht, van de Rationaliteit. Het boek bevat vele literatuurverwijzingen.

Is deze Duitse bundel een lappendeken, anders is het met het onlangs in Leiden verdedigde proefschrift van *Ron van Dooren*. Hij komt met een systematische, heldere sociaal-wetenschappelijke theorie, die hij zelf 'interactief' noemt. Waarom schrijven mensen charismatische eigenschappen toe aan hun leider? Uit ik-zwakte. Deze ik-zwakte kan verschillende oorzaken hebben: een psychisch defect kan even goed de oorzaak zijn als een hope-loze historische situatie. Kan iedereen een charismatische leider worden? Nee, charismatici hebben enerzijds zelf ook een zekere ik-zwakte, waardoor ze behoefte hebben aan charismatische erkenning; anderzijds moeten ze hun volgelingen iets bieden dat hun in hun situatie werkelijk lijkt te helpen. Deze theorie wordt geïllustreerd aan de hand van drie casussen van charismatische leiders: Churchill, Hitler en Chomeini. Een voortreffelijk boek, toegespitst op de politicologie, maar ook voor de godsdienstwetenschap zeer aan te bevelen.

Meerten B. ter Borg

The Resurrection between Zarathustra and Jonathan Z. Smith

The Resurrection has been an integral part of Christian doctrine ever since the Church began formulating the creed in compact form in the so-called *symbola*¹. Naturally, in such a confession of the faith, doubts and nuances yield to confident formulations. However, a historian of religion, whether a Christian or not, has the duty to go beyond such *symbola* in order to investigate the origins and development of this central Christian doctrine. Although the problem of the resurrection of the dead has always attracted scholars, the contemporary student is especially fortunate in that he can enter into discussion with some recent works of the highest quality. In 1991 a historian of religion, Jonathan Z. Smith of Chicago, published a profound investigation of modern scholarly theories regarding the unique or, as he would rather say, not so unique position of early Christianity and its relationship to traditions involving the so-called 'dying and rising' gods of Late Antiquity². In 1993 a French research fellow of the Centre National de la Recherche Scientifique, Emile Puech, published a huge study of over 900 pages on Essene belief in the afterlife together with a thorough survey of their Jewish predecessors and early Christian successors³. And in 1995 a well-known American feminist historian of the Middle Ages, Caroline Walker Bynum, brought out a study focussing on the metaphors used in early Christian and Medieval times to describe the Resurrection⁴. Obviously, one lecture cannot survey all the evidence as Puech mustered in his massive work, but it may be possible, I hope, to say something of interest on two topics. First, we will attempt to shed some light on the roots of Christian belief by taking a closer look at ideas concerning a resurrection of the dead in Qumran, among the Essenes, and in Zoroastrian literature.

1 This article is the, slightly abbreviated, annotated version of the third of the six Read Tuckwell Lectures, which I had the privilege to deliver at the University of Bristol in May 1995 and which I hope to publish in the near future under the title *Inventing the Afterlife*. I am most grateful to the audience and to Florentino García Martínez, Karel van der Toorn and Adam van der Woude for their criticisms and observations. Hans-Friedrich Mueller thoughtfully corrected my English.

2 J.Z. Smith, *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, Chicago and London 1991.

3 E. Puech, *La Croyance des Esséniens en la vie future; Immortalité, resurrection, vie éternelle? Histoire d'une croyance dans le Judaïsme ancien*; Vol. I: *La Résurrection des morts et le contexte scripturaire*; Vol. II: *Les Données qumraniennes et classiques*, Paris 1993.

4 C.W. Bynum, *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336*, New York 1995.